

СИНТАКТИЧНО ОТНОШЕНИЕ

Мариана Георгиева

Българска академия на науките

Резюме. Изследват се параметрите, чиято взаимовръзка формира синтактичното отношение. Посочени са вариации, при които едно и също позициониране формира различна синтактична позиция. Контактът и дистанцията могат да се приемат за прототипи на синтактичното отношение. Смятаме за коректна употребата прототип, защото в синтаксиса се приема, че между частите на изречението съществуват както семантични отношения, така и връзки, които ги изразяват. Онова, което предопределя или отнема отношението, е контактът или дистанцията.

Ключови думи: предикация; запетая; синтактично отношение

Синтактичната позиция е оперативно понятие, с което изречението се изследва в двата плана – на формата и на съдържанието. Терминът „синтактична позиция“ е синоним на част на изречението, като съставляща неговата форма. Както е известно, синтактичната структура на изречението се представя въз основа на синтактичната позиция, каквато е същността на позиционния синтаксис на Т. П. Ломтев (Lomtev, 1976). За Ломтев позицията е елементарна синтактична единица, звено от позиционния модел на изречението, т.е. в позицията се съдържа това, което я изразява – думата с лексикално-граматическите ѝ свойства.

Съвременните изследвания ползват синтактичната позиция за изразяване не само на мястото, но и на част на изречението, като изразяването на синтактична форма (Shvedova, 1978). Н. И. Данилченко смята, че в семантиката на синтактичната позиция се отразява функцията на формата на думата. Т.е. семантика на синтактичната позиция и функция на думата са синоними (Danilchenko, 2014).

Въпросът за синтактичната позиция е интересен от когнитивна гледна точка. След като изследователите са склонни да натоварват двойко тази категория, когнитивният подход към нея е повече от уместен, оправдан. Всъщност синтактичната позиция е повече от място, локация в изречението, защото може да се „придвижва“, така да се каже, мобилна е, преместваема. За това има доказателства в няколко посоки. Първо, словоредът е както прав, така и

обратен. Т.е. синтактичните позиции на главните части могат да се инверсират, да се разменят. От друга страна пък, в синтаксиса се признава, че има и незаета синтактична позиция (безподложни, или именни изречения), както има и дублиране на синтактичната позиция – удвоено допълнение например. Тези „отстъпи“, да ги наречем, ни дават основание да подложим на съмнение изказаните досега тези за синтактичната позиция. Тя нито е синоним на място в изречението, нито е синоним на част на изречението. Какво е позицията в синтаксиса в такъв случай, след като може да представя една и съща част на различни места в изречението или на едно и също място може да се разполагат различни части на изречението?

При подобна разнопосочност следва, че синтактичната позиция е следствие или функция от нещо, което не тя предопределя, разбира се. За нас това са контактът и съответно дистанцията като негов контрапункт. Уточняваме, че и контактът, и дистанцията се разполагат в семантиката, а не в изразяването, във формата. Две съседно разположени синтактично позиции могат и да са в контакт, но разбира се, че могат и семантично да са дистантни. Например *‘Заповедта ти е ясна’*. *‘Ти’* може да определя *‘заповедта’* като притежание, принадлежност – (*твоята заповед*), но може и да бъде непряко допълнение – *‘е ясна за/на тебе’*. В първия вариант контактът е със субекта, първото глаголно лице, отляво разположено в съседство, а във втория – с предикатива, отдясно съседно разположен – непряко допълнение. Тук веднага трябва да прибавим, че лявата валенция на копулата е удовлетворена от експлицирания субект. Т.е. контактът, ако го приемем, формално, експлицитно е дистантен в семантичната си природа (предикативът е през форма). При този, втори вариант между първата и втората експликация в изреченската конфигурация няма семантичен контакт, а е налице дистантност въпреки съседството на лексико-граматическите експликации.

Вариации на позиция, контакт и дистанция може да има и при случаи на несъгласувано определение и обстоятелство: *‘Взех книгата от масата’*. *‘От масата’* е в позиционно съседство с *‘книгата’*. Възможен е и семантичен контакт несъгласувано определение. Книгата е на масата, а не на етажерката или например на бюрото. Обаче, макар и дистантно разположена спрямо предиката, семантичният контакт с него също е възможен – обстоятелство за място. Взех книга от масата, а не съм я взел от етажерката. Ето контакт при дистанция, или дистанцията се включва във формирането на синтактичното отношение и съответно се продуцира обстоятелство, а не несъгласувано определение. При това трябва да се отбележи, че са естествено възможни и двата варианта. Контактът и дистанцията еднакво могат да се заменят като прототипи на синтактично отношение – в единия случай несъгласувано определение, а в другия – обстоятелство за място. В *‘книгата от масата’* е възможна семантична дистанция при позиционно съседство, както е възможен семантичен контакт при позиционна дистанция – *‘взех от масата’*. Контактът и дистанцията се

разполагат все в плана на съдържанието и не съответстват на позицията като формална експликация. Контактът и дистанцията създават синтактичната функция и смисловата цялост във и на изречението. И понеже етимологично синтаксис е ред, постройка, то редът има и семантичен еквивалент.

Контакт или дистанция различно дефинират изреченски части – несъгласувано определение или обстоятелство за място и в следния пример: *‘Жената на тротоара говори на висок глас по телефона’*. *‘На тротоара’* може да е несъгласувано определение – в контакт с ляво разположена лексема *‘жена-та’* (подлог), а може да е в контакт с дясно разположения предикат *‘говори’* и да е в семантична дистанция с лексемата вляво. В този пример позицията е една и съща – не варира. Контактът може да варира и съответно да варира и дистанцията.

Контактът или дистанцията могат и да са по-категорични в определянето на изреченската структура и оттам – на смисъла. Например наличието на контакт или на дистанция може да извади определена позиция от структурата и състава на изречението и да я разположи в паралелна структура. Такъв е случаят с вметнатите думи и изрази: *‘Според мен ти си прав’* – *‘Ти, според мен, си прав’* – *‘Ти си прав, според мен.’*

Ако се дистанцират позициите като унищожени междусловни семантични валенции, непрякото допълнение става вметната част и модулира целия изреченски смисъл, а не участва в него като второ глаголно лице.

Въпросът за контакта и дистанцията при съседно позициониране изменя изреченската структура, състава и разбира се, смисъла. Т.е. синтактичното отношение може да се осигури не просто от позицията, а от контакта и/или дистанцията. След като са възможни и двата контрапункта в една и съща словесна конфигурация, то може да се твърди в еднаква степен, че и в двата случая става въпрос за негови – на синтактичното отношение – параметри. Контактът и дистанцията са съдържателен аспект на отношението, с други думи – негови прототипи. Защо смятаме за коректна употребата прототип? Защото в синтаксиса се приема, че между частите на изречението съществуват както семантични отношения, така и връзки, които ги изразяват. Отношението е съдържателният план, докато връзката е формалният. Онова обаче, което предопределя или отнема отношението, е контактът или дистанцията.

При една и съща позиция контактът или дистанцията могат да променят синтактичната функция на лексемата и оттам да се промени смисълът на изречението: *‘Пристигнаха всички поканени на церемонията’* и *‘Пристигнаха всички – поканени на церемонията’*. В това изречение позициите не са категорични при синтактичното функциониране на лексемите. Техните семантични валенции са разнопосочно проявявани. Възможен е контакт през дистанция като позициониране, но също така е възможен и позиционно съвпадащ семантично контакт. Смисълът може да е в пристигането на всички поканени,

т.е. пристигат поканените, и то са всичките, но може и да е, че всички са пристигнали, защото, разбира се, са поканени. Във втория вариант контактът предикат – субект е дистанциран позиционно от несъгласуваното определение *‘всички’*. При обратен словоред определението дистанцира позиционно субектно-предикатната връзка. Това е причината съседно разположените позиции *‘пристигнаха всички’* да са възможни като семантичен контакт. При попълнена субектна позиция определяемото – дистантно разположено спрямо предиката *‘пристигнаха’*, може да се дистанцира от предхождащата позиция и да се обособи като определение. Обратният словоред може да породии семантична дистанция, освен позиционната, при субектно-предикатната дистантност в такъв случай.

Контактът може да съвпада с позиционното разполагане по съседство, но може да е налице и без него. И обратно – дистанцията може да е налице въпреки позиционното разполагане по съседство. С други думи, позицията в синтаксиса на изречението не е равна на разполагането на неговата част. Следва, че позиция в синтаксиса не е аналог на синтактична позиция, ако приемем, че синтактична позиция е синоним на част на изречението, каквато теза на Т. П. Ломтев цитирахме в началото на работата си.

За нас обаче трудно може да се обоснове разлика между позиция в класическото (лексикално – речниково) значение на думата и синтактична позиция като нещо различно от разположение, разполагане в постройката на изречението (като известна синтактична терминологизация). Затова смятаме, че част на изречението и синтактична позиция не са и не могат да бъдат синоними. Синоними са например част на изречението и синтактична функция. Разликата между позиция и функция е налице и не може да се пренебрегва или да не са отчита. Частите на изречението не са аксиоматично маркирани с позиция в неговата постройка. Позицията – една и съща всеки път – може да представя различна част на изречението при един и същ лексико-граматичен състав.

Не е случайно, че категорията словоред има две значения – прав и обратен. Важно е да се отбележи, че и двете значения се отнасят за разполагането на главните части – подлог и сказуемо (субект и предикат). Трябва да се обърне внимание, че разместването, инверсирането на субекта и предиката не води до промяна в контакта, защото това произтича в структурата на изречението, където частите са главни, а зависимостта на едната от тях от другата в дефинирането им е по отношение на граматикализацията на контакта съгласуване по лице, число (понякога и род). Разполагането на останалите части обаче – от състава на изречението, второстепенните, е вариативно. Тук следва да се обърне внимание, че при изречение с изразено второ глаголно лице – реализирана дясна семантична валенция на глагола (предикат), обратният словоред реализира страдателния залог като граматическо значение на категорията залог. Така се стига до когнитивно противоречивото синтакти-

чен подлог, който не съвпада с логическия подлог. Т.е. подлогът не съвпада със субекта на действието при прототипната субектно-предикатна връзка като концепт на единица мисъл в логически план. Това се дължи в известна степен естествено на удължената с второ глаголно лице семантична перспектива на предиката. Дисбалансът е в „посегателството“, да го наречем, на субектността в субектно-предикатната връзка като прототип на изреченския конструктор (модел). Така или иначе второ глаголно лице не е по право, изначално част от структурата на предикацията, а макар и глаголно, все пак е второ това лице и си е второстепенна, а не главна част. Това е част от състава, а не от структурата на изречението.

Съставът на изречението се поддава на вариативност и в тези случаи – всичките – позицията е вън от каквато и да терминологизация. Вариативността прави невалидна докрай употребата ‘синтактична позиция’. В синтаксиса позицията не е релевантна за него категория, за да се идентифицира със синтактичната функция и оттам – с част на изречението. Позицията е категорична само за изреченската структура, но не и за изреченския състав. Затова при позиционно съседство има отсъствие на семантичен контакт, който да се включва като маркер в постигането на смисъла. Може при дистантни позиции да е налице този семантичен контакт – част от изреченския смисъл.

Позицията не е условие за контакт, а пък контактът е възможен и дистантно. Оттук следва, че **позицията, контактът и дистанцията** са равно отнесени спрямо синтактичното отношение величини. Синтактичното отношение обаче безспорно е маркерът на синтактичната функция. Синтактична функция и част на изречението са припокриващи се понятия – синоними.

Позицията, контактът и дистанцията са параметри на синтактичното отношение. То е следствие, резултат от наличието им, като алгоритъмът на действието им бе очертан: позиция плюс контакт; позиция без контакт; контакт при дистанция; дистанция при позиция. Първата и третата комбинация са идентични, идентични са и втората и четвъртата.

Семантичните валенции се реализират през позиции и обратно – семантичните валенции невинаги се реализират при позиционно контактни разположения. В съседство разположени позиции не предполагат и съответно не осигуряват на всяка цена контакт.

Ето този, на пръв поглед, дисбаланс в постройката и смисъла е прототип, първо, на обратен словоред с цялата условност на кумулирания оксиморон тук (в словосъчетанието ‘обратен словоред’); второ, това е прототип на страдателния залог, който донякъде е реплика на обратния словоред: ‘Ученикът чете книга’ – ‘Книгата е прочетена / се чете от ученика’; трето, това е прототип на феномена в синтаксиса логически подлог – синтактичен подлог. Тук е задължително да се постави на вниманието ни въпросът за оксиморонност на първата комбинация и за тавтологията на втората. За нас това противоре-

чие е силогизъм или анахронизъм, защото синтаксисът е граматическа експликация на мисълта, а пък тя е елемент на логиката. Допустимостта е в съответствието логически субект – синтактичен подлог. Тук може да се визираща разполагане на несъответствие / на противоречие.

Предвид на споделеното дотук предлагаме да се прави разлика между позиция и синтактична позиция. Двете не могат да се приемат за синонимни употреби. Позиция в синтаксиса на изречението не е във всеки случай синтактичната позиция. Синтактична позиция не е аналог всеки път на синтактична функция. Синтактична функция е синоним на част на изречението. Позиция би могло да е синоним на синтактична позиция само когато се разполага в структурата на изречението, и то под уговорка за обратния словоред, която по-горе бе направена вече в работата ни.

По отношение на състава на изречението позицията в никакъв случай не е синоним на синтактична позиция. Във и за състава на изречението няма понятие синтактична позиция, има просто разполагане, разположение, положение. Това е „размита величина“ и не може да представя сама за себе си и сама по себе си част на изречението от състава, второстепенна част. Когато се отнася до състава, част на изречението, т.е. второстепенна част е следствие, функция от комбинации на параметрите *позиция, контакт, дистанция*, равностойни като участие в комбинаториката от четирите вида – *позиция плюс контакт; позиция без контакт; контакт при дистанция; дистанция при позиция*.

Конфигурациите на тези параметри са модулация на субекта на езика. Т.е. те са израз на когнитивен анализ. Този когнитивен анализ условно може да бъде наречен **когнитивен код**, защото в повечето случаи става въпрос за промяна на смисъла чрез този когнитивен код. Такъв е случаят с вметнатите думи, с обръщение или частица (модулятор), с промяна на смисъла така или иначе в останалите случаи (допълнение / обстоятелство; несъгласувано определение / допълнение; несъгласувано определение / обстоятелство; несъгласувано определение / обособено определение и пр.).

Тезата ни за *позицията, контакта и дистанцията* в синтаксиса като параметри на синтактичното отношение се отнася до опит за прецизиране на синтактичната терминология в оперативен план. Важно е да се приеме, че наред със синтактичното отношение следва да се знае за *позицията, контакта и дистанцията* като съставлящи **когнитивния код** величини, след като могат да създават или заличават и минимум променят синтактичното отношение. Освен това смятаме, че *позицията, контактът и дистанцията* са оперативни единици на синтактичния анализ, с които се определят второстепенните части на изречението и след това и затова – и смисълът на изречението.

С тези параметри се дешифрира **когнитивният код** на субекта на езика – постига се разбирането като принцип в комуникацията. Т.е. тези параметри са звена от алгоритъма на когнитивния анализ в синтаксиса.

ЛИТЕРАТУРА

- Данилченко, Н. И. (2014). Синтаксическая позиция: к истокам понятия. *Наука і освіта*, №3, с. 55 – 58.
- Ломтев, Т. П. (1976). Об абсолютных и реляционных свойствах синтаксических единиц: О понятии позиции в теории синтаксиса. *Ломтев, Т. П. Общее и русское языкознание: избранные работы*. Москва: Наука. с. 124 – 140.
- Шведова, Н. Ю. (1978). Дихотомия „присловные – неприсловные падежи“ в ее отношении к категориям семантической структуры предложения. *Славянское языкознание: XIII Международный съезд славистов. Загреб – Любляна*. Москва: Наука. с. 450 – 467.

REFERENCES

- Danilchenko, N. I. (2014). Sintaksicheskaya pozitsiya: k istokam ponyatiya. *Nauka i osvita*, №3, p. 55 – 58.
- Lomtev, T. P. (1976). Ob absolyutnayh i relyatsionnayh svoystvah sintaksicheskikh edinit: O ponyatii pozitsii v teorii sintaksisa. *Lomtev, T. P. Obshtee i russkoe yazaykoznanie: izbrannaye rabotay*. Moskva: Nauka. p. 124 – 140.
- Shvedova, N. Yu. (1978). Dihotomiya „prislovnaye – neprislovnaye padezhi“ v ee otnoshenii k kategoriyam semanticheskoy strukturay predlozheniya. *Slavyanskoe yazaykoznanie: XIII Mezhdunarodnaya saezd slavistov. Zagreb – Lyublyana*. Moskva: Nauka. p. 450 – 467.

SYNTACTIC RELATION

Abstract. The parameters of the syntactic relation and the mechanism of its formation are investigated. Variations in which the same positioning has a different syntactic function are indicated. Contact and distance can be considered as prototypes of the syntactic relation. We consider the use of a prototype correct, because the syntax assumes that there are both semantic relations and relationships that express them between the parts of the sentence. What predetermines or takes away the relationship is contact or distance.

Keywords: predication; comma; relation syntax

✉ **Prof. Mariana Georgieva, DSc.**

<https://orcid.org/0000-0002-8683-9565>

Institute for Bulgarian Language “Prof. L. Andreychin”

Bulgarian Academy of Sciences

Sofia, Bulgaria

E-mail: m.georgieva@ibl.bas.bg